

Nalaz srednjovjekovnoga epitafa u zeničkoj Sejmenskoj džamiji 2023.

Ikbal Cogo
Zenica

Abstract: The topic of the paper is the accidental discovery of a medieval text written on a small stone tablet. The epitaph in question is written in Bosnian, which mentions two brothers, Vlatko and Cvito, and the scribe of the text, Radivoj. According to linguistic features, the stone inscription is dated to the 15th century. The find was noticed in the middle of June this year in the eastern wall of the Sejmenska mosque in Zenica, during the construction works being carried out on the interior and exterior of the building. Sejmenska mosque was probably built during the 17th century and since 2007 has been a national monument of Bosnia and Herzegovina.

Key Words: Zenica, Mosque, Middle Ages, National Monument

Tema ovoga rada je slučajni nalaz otkriven tokom građevinskih zahvata koji se provode u Sejmenskoj džamiji, nacionalnom spomeniku Bosne i Hercegovine.

Dana 15. juna 2023. autor teksta je obaviješten od strane fizičke osobe iz Zenice da je, tokom navedenih radova koji se odvijaju u enterijeru Sejmenske džamije u Zenici,¹ na južnoj strani istočnog zida (gdje se nalazi i kameni mihrab) uočen manji, pravougaoni kameni komad na kojemu je urezan “neki glagoljski” natpis. Nakon zaprimanja i nekoliko fotografija (putem mobilnoga telefona), sa sigurnošću je prepoznat ćirilični tekst (bosančica / bosanska lapidarna ćirilica) sa standardiziranom uvodnom formulom “ase leži”, vlastito ime Vlatko te riječi *pisa* i *dijak*. Na početku teksta, urezan je i stilizovani križ!² Isti dan je posjećen prostor džamije i utvrđeno je da je kameni komad (na kojem je urezan natpis) ugrađen neposredno ispod drvenoga stropa te da

je kamen postavljen naopako. Fotografije ćiriličnoga natpisa poslane su na ekspertizu stručnjacima za srednjovjekovnu pismenost Bosne i Huma dr. sci. Lejli Nakaš, redovnoj profesorici Odsjeka za bosanski / hrvatski / srpski jezik Filozofskoga fakulteta u Sarajevu, koja je uvidom u dostavljene fotografije pročitala tekst, kako slijedi: *Ase ležita dva sina Vlatko i Cvito, pisa dija(k) (Radi) voi*.³ Konsultovanjem korpusa do sada objavljenih ćiriličnih srednjovjekovnih lapidarnih tekstova otkrivenih u srednjoj Bosni,⁴ potvrđeno je da je riječ o do sada neevidentiranom / nepoznatom natpisu te da se s potpunom sigurnošću može konstatovati da je tekst nastao najkasnije u prvoj polovini XV st. L. Nakaš je navela da je argument za atribuiranje teksta u prvu pol. XV stoljeća jezička forma “ležit(a)” (stari oblik duala 3. lica jednine) korištena u ovome epitafu.

Ovo bi bio tek treći lapidarni srednjovjekovni bosanski tekst pronađen na području Grada Zenice – uz dva teksta upisana na ploči sudi-je Gradješe iz Podbriježa (kraj XII st.) i ostatak teksta sa stećka Gosta Mišljenja iz Puhovca (prva

¹ Prema podacima dobijenim od gosp. Saladina Pašalića, građevinski radovi na obnovi džamije traju četiri mjeseca, a cjelokupnim procesom rukovodi Džematski odbor.

² Konsultujući studiju Wenzel iz 1965. te analizirajući ponuđeni izbor registrovanih simbola križa na stećcima, kao najbliži “zeničkom” nalazu, prepoznati su križevi na tablama XXVIII, br. 9 (Čepikuće, Slano), XXXIV, br. 9 (Cista, Imotski) i 16 (Vrlika, Knin), što bi moglo značiti da je klesar imao neke kontakte s tim krajevima. No, ostaje mogućnost i drugačijih interpretacija.

³ Osobita zahvalnost je upućena prof. dr. sci. Lejli Nakaš, na ljubaznosti, vrlo ekspeditivnome pristupu, kao i na njezinoj preporuci da se ovaj zanimljiv nalaz što hitnije publikuje, za što je ponudila svoju pomoć!

⁴ Vego 1970; 1965; Bešlić 1967; 1971; Tomović 1974.

pol. XV st.) – oba izložena u stalnoj postavci arheološke zbirke Muzeja grada Zenice.⁵

Prvi je od tri “tekstualna” spomenika s urezanim simbolom križa, što šalje jasnu sliku o konfesijskoj pripadnosti onih čija su imena upisana. L. Nakaš je upozorila na to da je korišteni oblik vlastitoga imena Cvito (frekventnije Cvjetko) specifičan oblik ikavskoga govora. Ikavica se do danas zadržala u govoru srednje Bosne i Zenice (mnogo ikavskih oblika poput riječi *dite/dijete*, *mliko/mlijeko*, *vrime/vrijeme*, *lipo/lijebo* i dr. koriste se u katoličkim i muslimanskim selima u okolici Zenice).

Prema Indiri Šabić, ime Radivoj pripada skupini tzv. blagoslovnih srednjovjekovnih imena, a Cvito (Cvjetko) skupini imena motiviranih biljnim svijetom.⁶ Konsultujući podatke Opširnoga popisa Bosanskoga sandžaka iz 1604. (područje Nahije Brod), mora se primijetiti da je i tada, skoro stoljeće i po nakon osmanskoga osvajanja, u Brodu prisutno kršćansko muško stanovništvo koristilo, između ostalih, i imena Cvitko, Radoje i Vlatko.⁷

S ovim novootkrivenim tekstom imamo bazu od ukupno sedam srednjovjekovnih vlastitih imena sačuvanih u kamenu (i mogućih “stanovnika” tadašnje župe Brod/Zenica), od kojih četiri imaju definirane društvene pozicije ili zanimanja: Gradiša/Gradješa (“veliki” sudija), Mišljen (gost/velikodostojnik), Draž Ohmućanin (graditelj/arhitekt) i Radivoj (dijak/pisar). Na osnovu onoga što je viđeno u džamiji, može se pretpostaviti da je kameni komad bio dio nadgrobne ploče.

Kako bi se što hitnije novootkriveni nalaz zaštitio, dana 19. juna 2023. uprava JU Muzeja grada Zenice pismenim je putem (Obavijest br. 381/23) upoznala predsjednika i gl. imama Medžlisa IZ u Zenici da je u pitanju vrlo značajan kulturnohistorijski spomenik iz vremena kasnoga srednjeg vijeka (prva pol. XV st.) i da ga treba, nakon pažljivoga vađenja, prebaciti na čuvanje i izlaganje u arheološku zbirku Muzeja

grada Zenice. Dana 19. jula zaprimljen je dopis Medžlisa IZ Zenica (br. 01-03-1-199/2023 od 14. 7. 2023) u kojem je gl. imam obavijestio upravu muzeja da će otkriveni spomenik biti izložen na “vidno mjesto novog Islamskog centra u Zenici”. Inače, kameni komad, debljine petnaestak cm, izvađen je iz zida i privremeno smješten u jednu od pomoćnih prostorija Sejmenske džamije. Otkriće srednjovjekovnoga nalaza u zidu jedne od najstarijih zeničkih džamija (od ukupno pet s užeg gradskog područja) otvorilo je i mogućnost višestrukih interpretacija.⁸

Inače, Sejmenska (Segban) džamija je tako nazvana po jednoj od policijsko-vojnih jedinica unutar janjičarske strukture (*tur.* sejmeni; *perz.* segbani; *slav.* psetari),⁹ ali do danas nije utvrđeno da li su je sejmeni dali izgraditi svojim novcem (postoji mogućnost da su je sejmeni obnovili nakon paljenja koje je naredio E. Savojski krajem oktobra 1697!),¹⁰ odnosno je li im neko, za posebne zasluge, izgradio vjerski objekat, ili su je samo, kao pripadnici vojno-policijskog odreda, koristili za vjerske obrede (kao što postoje primjeri u kojima su članovi različitih društvenih struktura – vojnici, zanatlije i dr. imali “svoje” džamije). Nikakvi pisani tragovi o gradnji ove džamije – poput vakufname, tariha na ulaznom portalu objekta ili u kakvom drugom dokumentu do danas nisu poznati.¹¹ O Sejmenskoj/Segban džamiji imamo vijest iz februara 1874, u vakufnami hadži Alibega Hasanpašića iz Travnika, koji je dao izgraditi mekteb uz objekat Segban džamije.¹² Arhivska građa Islamske zajednice u BiH (fond Zemaljske vakufske komisije i Zemaljskog vakufskog povjerenstva) nastala između 1883. i

⁸ Interpretacije bi mogle biti u širokom dijapazonu – od toga da je džamija u prvotnoj varijanti podignuta uz kasnosrednjovjekovno groblje ili kakav drugi vjerski/kulturni objekat toga vremena, preko mogućnosti da je u širem prostoru džamije postojao neki srednjovjekovni objekat – spomenik od kojega se “posuđivao” kameni materijal za gradnju, do toga da je ovaj nalaz uzidan veoma kasno, prilikom neke od obnova džamije, možda krajem XIX ili početkom XX stoljeća.

⁹ Škaljić 1989, 556; Matuz 1992, 67; U bosanskohercegovačkoj historiografiji ne postoji monografska studija ili obimniji rad koji bi posebno/isključivo tretirao problematiku osnivanja, organizacije i djelovanja sejmena unutar vojno-policijskih struktura Bosanskoga pašaluka, odnosno Osmanske države općenito!

¹⁰ O oštećenju džamija u dolini Bosne krajem 1697. vidjeti: Husić 2022, 23.

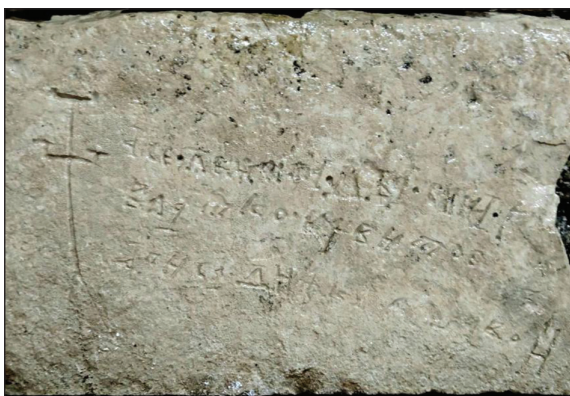
¹¹ Mujezinović 1998, 433.

¹² Vidjeti u: Bejtić 1954, 159.

⁵ Iako je, u području sela Pojske, koje danas administrativno pripada Gradu Zenica, oko 1900.(?) otkrivena kamena ploča s dva teksta (danas su ti nalazi izloženi u stalnoj postavci arheološke zbirke Zavičajnog muzeja u Travniku!), ona nije pribrojana “zeničkim” nalazima jer nije do kraja izvjesna precizna (izvorna) pozicija tih nalaza! Detaljnije u: Bešlagić 1967, 54-55.

⁶ Vidjeti u: Šabić 2017, 106-107; 116-117; 134-136.

⁷ Opširni popis – I/2 2000, 46-55 i dalje.

Slika 1. *Tekst srednjovjekovnoga epitafa*

Slika 2. *Originalni položaj kamena s natpisom u strukturi zida*

1895. (pohranjena u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu) sadrži više akata u kojima je naziv ove džamije isključivo Segban/Sekban džamija!¹³ Jedan od tih dokumenata je i zahtjev (vjerojatno prvi poznati) za obnovu Segban džamije, koji je mutevelija džamije, tokom 1890., uputio Zemaljskom vakufskome povjerenstvu u Sarajevo, na osmanskom turskom i bosanskom jeziku.¹⁴

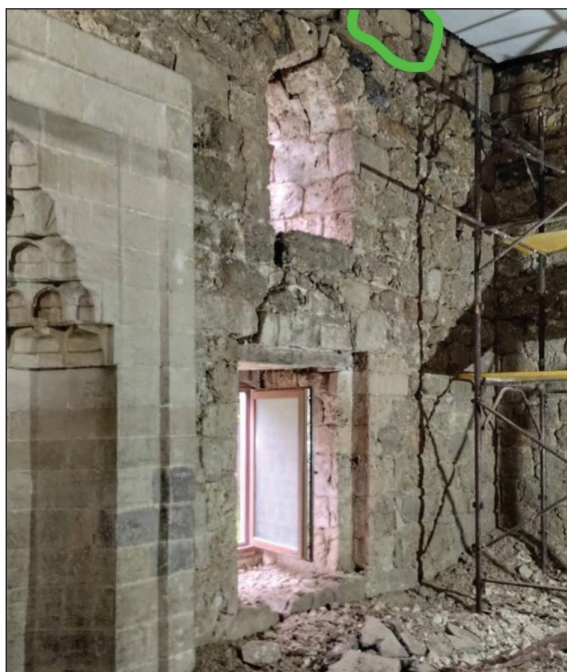
Osim stanovitoga “mraka” u pitanju znanja o onima koji su džamiju izgradili, postoji i prijedor o samoj starosti objekta, odnosno njegovoj preciznijoj dataciji. Hronološko smo determiniranje objekta u XVII st. vezali za tri materijalna dokaza koja su sačuvana.

Prvi dokaz bi bio najstariji nišan lociran u harem džamije datiran u 1024. h., tj. 1615. godinu.¹⁵ Nažalost, M. Mujezinović nije fotografisao

¹³ Vidjeti u: Hodžić 2004, 7, 228, 230, 256, 269; 2014, 44, 51, 67, 135, 212, 348.

¹⁴ Hodžić 2014, 67.

¹⁵ M. Mujezinović je taj nišan uočio tokom 50-ih, ali on nije “preživio” do istraživanja provedenog 2007.

Slika 3. *Položaj nalaza u odnosu na mihrab džamije*

ni najstariji nišan (i upisanu godinu) niti položaj nišana u odnosu na širi prostor u mezarju jer, da jeste, te bi se fotografije našle u sadržaju druge knjige “Islamske epigrafike Bosne i Hercegovine”. Postojanje toga nišana upućuje na postojanje još nišana iz toga vremena u neposrednoj blizini, a time (ne i uvijek!) i vjerskoga objekta – džamije. Drugi argument za hronološko određenje Sejmenske džamije svakako bi bio kameni minaret za koji se može reći da svojim morfološkim karakteristikama najvjerojatnije pripada vremenu XVII st.¹⁶ Ovu tvrdnju potkrepljujemo komparativnom analizom s minaretima džamija izgrađenim tokom XVII st. – dosta sličnosti ima s minaretom mostarske Servi hadži-Hasanove džamije, ali i zapažanjem dr. Zeynep Ahunbay¹⁷

¹⁶ U bosanskohercegovačkoj naučnoj literaturi iz oblasti historije likovnih umjetnosti, a posebno historije arhitekture, ne postoji specijalizirana monografska studija čiji bi predmet istraživanja bila morfologija kamenih minareta bosanskohercegovačkih džamija nastalih između početka XVI i sredine XIX stoljeća, a s ciljem uočavanja i opisa eventualne specifičnosti u načinu/tehnici gradnje minareta i šerefeta, korištenim materijalima i ornamentima kroz vrijeme i po geografskim regijama (Hercegovina, Bos. Krajina, srednja Bosna) i dr.

¹⁷ Dr. sci. Zeynep Ahunbay (Unye, Turska, 1946) jedna je od vodećih turskih, ali i evropskih stručnjaka u polju poznavanja osmanske arhitektonske baštine XVII–XVIII st. Doktorirala je 1976. na Tehničkom univerzitetu u Istanbulu, dugogodišnja je univerzitetska profesorica, bivša predsjed-

izrečenim na sjednici Komisije za očuvanje nac. spomenika – prilikom razmatranja prijedloga Muzeja grada Zenice o proglašenju ove džamije spomenikom BiH. Treći dokaz o postojanju džamije bila bi vojna skica/prikaz Zenice nastala 1697, na kojoj je vidljiv islamski vjerski objekat – džamija u neposrednoj blizini mosta preko rijeke Bosne – za koji se s velikom izvjesnošću može ustvrditi da je upravo Sejmenska džamija!

Iako je Mehmed Mujezinović u svojim teren-skim evidentiranjima epigrafskih natpisa na nišanima zeničkih mezaristana (i drugih natpisa) u podnožju minareta Sejmenske džamije uočio i zabilježio tekst “Datum obnove Čaršijske džamije je u godini 912. (hdž.)” tj. 1506/1507, taj podatak ne ulijeva mnogo sigurnosti jer se do danas pouzdano ne zna koja je džamija te 1506/1507. godine bila Čaršijska džamija – ona koju danas prepoznamo kao Čaršijsku – Sultan-Ahmedova, sama Sejmenska ili neka posve treća džamija?¹⁸ Sam je tekst mogao biti upisan prilikom gradnje minareta, ali i krajem 40-ih godina XX stoljeća! Odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH (br. 07.2-02-174/05-3) iz druge polovine maja 2007, mjesto džamije, originalni ostaci džamije, minaret džamije i harem (s tada postojećih trinaest nišana) proglašeni su nacionalnim spomenikom BiH.¹⁹ Tom je odlukom, stavkom III, precizno utvrđeno da se na objektu ne smiju izvoditi nikakvi restauratorsko-konzervatorski radovi bez odobrenja Federalnog ministarstva prostornoga uređenja i uz stručni nadzor Zavoda za zaštitu spomenika FBiH (koji jedini ima ingerencije te vrste nad nacionalnim spomenicima BiH koji su na teritoriji Federacije BiH).

Važno je napomenuti da je Sejmenska džamija, kao “spomenik sakralne arhitekture turskog doba” bila stavljena pod “zaštitu” države rješenjem br. 578/53 iz 9. jula 1953. tadašnjega Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NRBiH iz Sarajeva.²⁰ No, zanimljivo

je primijetiti i konstataciju iz tačke 4. Odluke Komisije o proglašenju Sejmenske džamije nac. spomenikom, u kojoj se navodi da do 1996. nije bilo nikakvih zaštitnih radova na objektu džamije!²¹

Objekat se nalazi na prostoru k. o. Zenica II, k. č. 1168, zk. uložak br. 176, s ukupnom površinom od 966 m², od čega prostor “zgrade vjerske zajednice” zauzima 197 m².²² Centralni dio džamije (bez objekata izgrađenih van linija krova) dimenzija je 15 x 10 metara (uključujući i sada zatvoreni trijem), građen od kamena različitoga oblika i petrografske strukture. U originalnoj varijanti – što se da zaključiti po udubljenjima u sjevernom i južnom zidu – molitveni se prostor sastojao od prizemlja i trostranoga drvenog mahfila (na “U”), koji je kasnije uklonjen (tokom 70-ih godina XX st.) te danas postoji jednostrani armiranobetonski mahfil koji natkriva skoro polovinu prizemnoga prostora. Središnji dio istočnoga zida zauzima kameni pravougao-ni mihrab, vanjskih dimenzija 330 x 200 cm, s ukrasom – mukarnasom u pet redova na kojima se mogu, mjestimično i u tragovima, uočiti ostaci boje – zelene i narandžaste. Minaret je u potpunosti izgrađen precizno tesanim kamenim blokovima, ukupne visine 25 metara, sa šestougaonom bazom minareta visine oko 5 metara.²³ Ulaz u minaret je s prizemlja. Šerefet je zidan. Trijem je Sejmenske džamije bio drveni, s dvije kamene sofe (kao i kod Sultan-Ahmedove ili Čaršijske džamije, što se može vidjeti na sačuvanim starim razglednicama i fotografijama džamije, nastalim do početka 70-ih godina XX st.) i s kamenim ulaznim portalom. Prema informacijama koje su zabilježene tokom istraživanja 2006, trijem džamije je tokom 70-ih godina XX st. zatvoren betonsko-drvenom konstrukcijom (zbog potreba održavanja mektebske nastave) i na taj je način džamija izgubila na svojoj arhitektonskoj izvornosti. Inače, nije neobično da se uz objekte sakralne islamske arhitekture otkriju spolije (kameni objekti različitih dimenzija) iz ranijega

nica turskoga komiteta ICOMOS-a, ali i nekadašnja članica Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, u mandatu od 2002. do 2016.

¹⁸ Nažalost, danas ni taj tekst nije sačuvan, a pretpostavlja se da je uništen tokom neke od “obnova” minareta džamije fizičkim struganjem – “čišćenjem” kamene strukture!

¹⁹ Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika 2007.

²⁰ Br. 2877/06 izdat od strane Zemljišno-knjižnog ureda Općinskoga suda u Zenici dana 19. 10. 2006; U odluci Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika iz maja 2007, u tački

3. navodi se da je rješenje Zavoda iz 1953. bilo pod brojem 576/53! Inače, zaštita spomeničke baštine je provođena na osnovu republičkoga Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NRBiH (Sl. list NRBiH, br.19/1947) proglašenog aprila 1947.

²¹ Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika 2007.

²² Cogo 2008, 15; FGU.

²³ Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika 2007.

Slika 4. Izgled Sejmenske džamije s mezarjem do 1905.

vremena (kasni srednji vijek), što je dobro pokazano na primjeru obnove bijeljinske Atik džamije tokom 2003, kada su u temeljima džamije otkriveni srednjovjekovni nadgrobni spomenici – stećci s epigrafskim natpisima i sl.²⁴ Praksa korištenja spolija, bilo srednjovjekovnih bilo antičkih, primjetna je prilikom gradnje ili, češće, obnove vjerskih objekata svih konfesija na prostoru Bosne, posebno tokom turbulentnih razdoblja kakva su zasigurno bila u vrijeme Velikoga bečkog rata (1683–1699) ili vrijeme XVIII stoljeća (period intenzivnih ratnih sukoba s Mlečanima, a posebno Habsburgovcima – od 1714–1718, ljeta 1737. pa sve do 1791), kada je vladala velika oskudica u svemu pa i u građevinskome materijalu, te su domaći zidari, zarad obnove manastira, crkava ili džamija koristili sve dostupne, a kvalitetne građevinske materijale (posebno kamen). Prilikom ponovnog snimanja stanja u mezaristanu oko Sejmenske džamije, koje je tokom 2007. proveo ugledni sарајевски kaligraf Hazim Numanagić, konstatovano je postojanje 13 nišana, od kojih su četiri najstarija datirana u 1780/81, 1782/82, 1849/50. i 1855/56. godinu.²⁵ Na kraju, treba reći da je slučajni nalaz

²⁴ O tome detaljnije u Babić 2004, 48-70.

²⁵ Podaci o nišanima navedeni su u Odluci Komisije o proglašenju džamije nacionalnim spomenikom; Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika 2007; Ikbāl Cogo je bio prisutan tokom evidencije koju je proveo gosp. Hazim Numanagić u Zenici.

Slika 5. Izgled Sejmenske džamije početkom 70-ih

rezultat višemjesečnoga rada članova građevinskog i džematskoga odbora Sejmenske džamije da se, uklanjanjem unutarnje, a potom i vanjske fasade džamije da vizuelno zanimljiviji izgled objektu s ciljem prepoznavanja njezine arhitektonske i šire kulturnohistorijske vrijednosti za lokalnu zajednicu – Grad Zenicu i njezine stanovnike. No, trebalo je (u pravno-proceduralnom smislu) provesti nekoliko obaveznih koraka. Kao prvo, na osnovu iskazane potrebe džemata i medžlisa IZ Zenica kao investitora, trebalo je izvršiti prethodne radove istražnoga karaktera (temeljem Uredbe Vlade FBiH br. 36/08 iz juna 2008), uz dozvolu federalnog ministarstva prostornog uređenja. Prije otpočinjanja istražnih radova, pismenim su putem morali biti obaviješteni djelatnici gradske službe za urbanizam Grada Zenice. Tek nakon provedenih radova istražnoga karaktera koji, između ostaloga, podrazumijevaju čišćenje objekta, detaljno geodetsko snimanje, geotehnička i geomehnička ispitivanja tla i temelja objekta, analizu stabilnosti svih konstruktivnih elemenata s tehničkim izvještajem i predloženim mjerama sanacije

i zaštite, istražne restauratorsko-konzervatorske i arheološke radove, detaljan arhitektonski tehnički snimak postojećeg stanja itd., moglo se pristupiti procesu obnove – na osnovu izrađeno-ga Elaborata obnove, načinjenog u Zavodu za zaštitu spomenika FBiH i ponovno uz dozvolu Ministarstva prostornog uređenja. Građevinske radove na objektima nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine mogu vršiti isključivo građevinske firme koje za tu djelatnost dobivaju posebno ovlaštenje Federalnog ministarstva prostornog uređenja.

Summary

A medieval epitaph in the Sejmenska mosque in Zenica in 2023

It is not unknown that during the construction renovation of older religious buildings in Bosnia and Herzegovina (monasteries, churches, monasteries, mosques) certain elements are discovered within the buildings that do not chronologically belong to the building itself. This is also the case with the stone find of the medieval inscription that was discovered in June of this year in the eastern wall of the Sejmenska mosque in Zenica. There are several possibilities as to how this text from the 15th century ended up in the wall of one of the city's oldest mosques, which has been a national monument of Bosnia and Herzegovina since 2007. The paper presents the circumstances of the find, then gives a brief historical and architectural description of the mosque, and finally draws attention to the procedures that must be followed during the construction renovation of buildings that are national monuments.

Popis slika

- Slika 1. Tekst srednjovjekovnoga epitafa
- Slika 2. Originalni položaj kamena s natpisom u strukturi zida
- Slika 3. Položaj nalaza u odnosu na mihrab džamije
- Slika 4. Izgled Sejmenske džamije s mezarjem do 1905.
- Slika 5. Izgled Sejmenske džamije početkom 70-ih

Izvori i literatura

Izvori

- FGU. Katastar.ba. Federalna uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove. <https://www.katastar.ba/pregled> (2. 7. 2023)
- Handžić, A. prir. 2000, Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604, sv. I/2, Bošnjački institut Zurich – Orientalni institut u Sarajevu, Zurich – Sarajevo 2000.
- Hodžić, M. prir. 2004, Zemaljska vakufska komisija za Bosnu i Hercegovinu (1883.–1894.), analitički inventar, Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo 2004.
- Hodžić, M. prir. 2014, Zemaljsko vakufsko povjerenstvo za Bosnu i Hercegovinu (1890.–1895.), analitički inventar, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo 2014.
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika 2007, Odluka. http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struc=6&lang=1&action=view&id=2963 (14. 7. 2023)

Literatura

- Babić, M. 2004, Rezultati arheoloških istraživanja lokaliteta Atik džamije u Bijeljini, Glasnik muzejskih radnika Republike Srpske 2, 48-70. (ćir.)
- Bejtić, A. 1954, Podaci za kulturnu povijest vezirskog grada Travnik, Naše starine II, Sarajevo 1954, 151-166.
- Bešlić, Š. 1967, Stećci centralne Bosne, Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH, Sarajevo 1967.
- Bešlić, Š. 1971, Stećci – kataloško-topografski pregled, Veselin Masleša, Sarajevo 1971.
- Cogo, I. 2008, Islamska sakralna arhitektura osmanskog doba u Zenici, Muzej grada Zenice, Zenica 2008.
- Husić, A. 2022, O Sultan-Ahmedovoj medresi u osmanskome periodu, u: Dizdarević, M. (ur.), 300 godina zeničke Sultan-Ahmedove medrese, Muf-tijsko zeničko, Zenica 2022, 15-42.
- Matuz, J. 1992, Osmansko carstvo, prev. Nenad Moacanin, Školska knjiga, Zagreb 1992.
- Mujezinović, M. 1998, Islamska epigrafika u BiH, knj. II, Sarajevo-Publishing, Sarajevo 1998.
- Šabić, I. 2017, Antroponimija i toponimija bosansko-ga srednjovjekovlja, Dobra knjiga, Sarajevo 2017.
- Škaljić, A. 1989, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Svjetlost, Sarajevo 1989.
- Tomović, G. 1974, Morfologija ćiriličnih natpisa na Balkanu, Istorijski institut, Beograd 1974.
- Vego, M. 1970, Srednjovjekovni natpisi BiH, IV, Zemaljski muzej, Sarajevo 1970.
- Wenzel, M. 1965, Ukrasni motivi na stećcima, Veselin Masleša, Sarajevo 1965.